

50 VUOTTA SUURESTA PONTIKKASODASTA

PEKKA T. HEIKURA

Tänä syksynä tulee kuluneeksi 50 vuotta maassamme syksyllä 1947 Alkon aloitteesta järjestetystä ns. suuresta pontikkasodasta. Sen tavoitteena oli salapolttetun viinan eli pontikan salapolton vähentäminen maaseudulla. Pontikkasodan toiminta keskittyi maan pahimmille salapolttoalueille ja sitä käytiin aluksi syys–joulukuussa 1947. Salapolton vastaisen toiminnan tulosten osoittaututtua riittämättömiksi pontikkasotaa jatkettiin seuraavan vuoden syksyllä. Pontikkasota herätti suurta huomiota ajan tiedotusvälineissä, lehdistössä ja radiossa.

SALAPOLTON KULTAVUODET

Sotiemme jälkeen viinan salapoltto lisääntyi huolestuttavassa määrin. Kun poliisin tietoon tulleita salapolttotapauksia oli ollut 798 vuonna 1937 ja 645 vuonna 1938, oli niitä vuosina 1945 ja 1946 vastaavasti 1 252 ja 1 177. Verrattuna sotia edeltäneeseen aikaan ilmi tulleet salapolttotapaukset lähes kaksinkertaistuivat.

Tilasto osoittaa vain ne tapaukset, joissa pontikan keittäjä on jäänyt kiinni. Yleisin arvio on, että vain noin joka kymmenes salapoltto tuli todellisuudessa ilmi. Näin ollen sodan jälkeen maassamme toimi vuosittain mahdollisesti jopa 12 000 pontikkatehdasta. Sotiemme jälkeinen aika oli ilmeisesti kovinta pontikka-aikaa maamme historiassa.

Pontikan keiton sesonkiaikaa oli nimenomaan syksy, jolloin sato oli korjattu ja yöt olivat pimeitä. Elettiin viljapontikan aikaa; pontikan valmistukseen käytettiin ennen muuta ruista ja vehnää. Lisänä käytettiin kauraa ja ohraa.

Viinan salapoltto oli nimenomaan maaseudun ongelma. Pontikkaa valmistettiin etu-

päässä niillä seuduilla, joilta oli pitkä matka laillisten väkijuomien myyntipaikoille (Alkon myymälöitä oli vain kaupungeissa ja kauppaoloissa) ja joilla pontikan raaka-aineena käytettyä viljaa oli riittävästi käytettäväksi.

Poliisin tietoon tulleiden salapolttotapausten perusteella voidaan päätellä, että Länsi-Suomessa, Turun ja Porin sekä Vaasan läänissä, keitettiin viinaa eniten. Vuonna 1948 tilaston mukaan kaikista maassamme ilmi tulleista salapolttotapauksista (1 601) yli puolet sijoittuu näihin lääneihin. Tapauksista 35,5 prosenttia sijoittuu Vaasan lääniin (569 tapausta) ja 17,6 prosenttia Turun ja Porin lääniin (282 tapausta). Kuopion läänissä ilmi tulleita tapauksia oli 259 eli 16,1 prosenttia ja Mikkelin läänissä 164 eli 10,2 prosenttia.

Muodostui varsinaisia salapolttoalueita. Esimerkiksi Länsi-Suomessa oli kolme selvästi ympäristöstään erottuvaa salapolttoaluetta. Ensinnäkin oli Karkkilan itäpuolella sijainnut salapolttoalue. Toinen pontikka-alue sijaitsi Uudenkaupungin itäpuolella. Kolmas, edellisiä paljon suurempi, salapolttoalue alkoi Porin pohjois- ja koillispuolelta ja ulottui Vaasan seuduille saakka. Näillä alueilla oli lukuisia ns. pontikkapitäjiä, joissa ilmi tulleita salapolttotapauksia oli vuosittain 10–20, joissakin jopa yli 20. Poliisi arvioi yksistään Pusulassa olleen syksyllä 1947 toista sataa pontikkatehdasta. Vaasan läänissä väitetään olleen alueita, joilla ei pontikan lisäksi muita viinoja juuri tunnettu. Vöyri oli Vaasan lääni johtava pontikkapitäjä.

Koko Suomen kovin pontikkapitäjä sijaitsi kuitenkin Pohjois-Karjalassa. Vaikka Pohjois-Karjalassa keitettiin pontikkaa muuten suhteellisen vähän, Kiteen on arvioitu tuottaneen yksinään runsaat 10 prosenttia kaikesta salapolttetusta viinasta maassamme.

Pontikkasota sai alkunsa alkoholipoliittisen Kansalaisryhti-nimisen järjestön aloitteesta ja Alkon toimeksiannosta joulukuussa 1946 tehdystä galluputkimuksesta, jossa kartoitettiin kansalaisten väkijuomien käyttötapoja maassamme. Tutkimus kohdistui marras-joulukuulle 1946 ja valmistui lopullisesti maaliskuussa 1947. Se toi ilmi hälyttäviä tietoja pontikan käytön yleisyydestä ja viinan salapolton levinneisyydestä maaseudullamme. Tutkimus osoitti, että keskimäärin joka viides maaseudun väkijuomien käyttäjästä oli nauttanut syksyllä 1946 myös pontikkaa. Yksinomaan sitä nautti kolme prosenttia, ja seitsemällä prosentilla pontikka muodosti vähintään puolet nautituista juomista. Turun ja Porin sekä Vaasan läänissä pontikan nauttiminen oli tätäkin yleisempää: 13 prosenttia viinamäen miehistä oli syksyllä 1946 turvautunut vähintään puoliksi pontikkaan.

Tutkimus kartoitti myös ns. lauantaiviinon nauttimista. Vaasan läänissä lauantaiviinoista jopa 50 prosenttia oli joulukuussa 1946 pontikkaa. Kuopion läänissä pontikan osuus lauantaiviinoista oli 18 prosenttia ja muualla noin 6 prosenttia.

Tutkimus päättyi lopulta siihen, että pontikka muodosti vuoden 1946 lopulla 8 prosenttia samana aikana nautittujen laillisten alkoholijuomien määrästä. Jos oletamme kulutussuhteen pysyneen samana koko vuoden, olisi pontikan vuotuiskulutus ollut 1 650 000 litraa ja laillisten juomien määrä 20 672 595 litraa.

Viinan salapolttua pidettiin valtavana taloudellisena haaskauksena. Pontikan tuotantoon laskettiin kuluvan vuosittain 100 000 kuutiota halkoja ja 3,5 miljoonaa kiloa leipäviljaa. Viljamäärä vastasi 32 500 henkilön vuotuista B-leipäkortilla saatavaa vilja-annosta, ja sillä olisi ruokittu Vaasan kokoinen kaupunki vuoden ajan. Samaan aikaan maahan oli tuotava viljaa ulkomailta väestön ruokkimiseksi ja haloistakin oli pulaa. Lisäksi Alko ja valtio menettivät viinanmyyntituloja pontikankeit-

täjille. Pontikankeittäjien arvioitiin keräävän vuosittain 1,5 miljardia markkaa. Tästä summasta laskettiin jääneen pontikankeittäjille puhtaana käteen ainakin miljardi markkaa.

Mistään juoppouden mahtiajasta ei kuitenkaan 1940-luvun loppupuolella ollut kysymys. Gallupin mukaan kerralla juotiin kyllä paljon mutta suhteellisen harvoin: 63 prosenttia miehistä oli käyttänyt alkoholia keskimäärin joka neljäs tai enintään joka toinen viikko tai vieläkin harvemmin. Vain 20 prosenttia miehistä oli säännöllisiä viikonloppuryypäjiä. Vuonna 1946 alkoholijuomien kulutus sataprozenttisena alkoholina asukasta kohti oli 1,91 litraa, joka on vähän nykyiseen alkoholin kulutukseen verrattuna.

IDEA PONTIKKASODASTA SYNTYY

Heinäkuussa 1947 Alko neuvotteli salapolttotilanteesta eräiden kansalaisjärjestöjen ja ylimpien poliisiviranomaisten kanssa. Tällöin syntyi suunnitelma erityisen pontikkasodan järjestämisestä viinan salapolttua vastaan syksyllä 1947. Salapolton vastaisen taistelun suunnitteli ja organisoi alkoholipoliittinen Kansalaisryhti ja Kansalaisjärjestöjen raittustoiminnan keskusliitto (KRK). Alko vastasi pontikkasodan rahoituksesta mutta ei muuten osallistunut tulevaan toimintaan. Alkoholiliikkeen hallintoneuvosto myönsi 24.7.1947 pontikkasotaa varten 350 000 markan määrän. Tästä summasta osa varattiin mainituille kansalaisjärjestöille matkakuluihin, informaatiotilaisuuksien järjestämiseen ja mainontaan ja osa Liikkuvan poliisin tukemiseen, lähinnä ilmiantopalkkioiden maksamiseen. Sisäasiainministeriön poliisiosastolla ei itsellään ollut varoja pontikkasotaa varten.

Pontikkasota päätettiin keskittää syys-joulukuulle, salapolton sesonkiaikaan. Se suuntautui voimakkaimmin pahimmille salapolttalueille, Vaasan, Turun ja Porin, Kuopion ja Mikkelin lääneihin. Vuoden 1947 ruissato oli keskimääräistä parempi, joten tiedettiin odottaa vilkasta pontikkasyksyä.

Toimintasuunnitelma oli kaksiosainen. Ensinäkin oli pyrittävä valistuksella ja tiedottamisella voittamaan yleinen mielipide salapolton vastaiseksi. Sen jälkeen oli pyrittävä tiedonantajien ja Liikkuvan poliisin tehokkaaseen yhteistyöhön, ottamaan pontikankeittäjät kiinni ja saattamaan heidät vastuuseen. Mainittujen kansalaisjärjestöjen tehtävänä oli rakentaa yhteistyö Liikkuvan poliisin sekä paikallisten viranomaisten ja järjestöjen kanssa.

TIEDOTUSKAMPANJA SALAPOLTTOA VASTAAN

Pontikkasota alkoi elokuussa 1947 voimakkaalla tiedotuskampanjalla, jonka avulla pyrittiin kiinnittämään kansalaisten huomio salapolttokysymykseen. Kampanjassa vedottiin ennen muuta lehdistön tukeen. Pontikkasodan organisoineet järjestöt pitivät lähinnä lehdistöä varten eri kaupungeissa kaiken kaikkiaan 12 selostustilaisuutta. Lehdistön suhtautuminen oli pääasiassa myönteistä. Lehdet julkaisivat salapolttokysymyksestä lukuisia selostuksia ja uutisoivat syksyn kuluessa pontikkasodan etenemistä maakunnissa. Lehdistön ohella asiaa tehtiin tunnetuksi myös radion välityksellä. Lisäksi jaettiin tuhansia kappaleita salapolton vastustamistointintaan kehottavia julisteita ja mainoksia.

Jotta paikallinen väestö saataisiin aktiivisesti mukaan pontikkasotaan ja tukemaan poliisin työtä salapolttajien ahdistamisessa, järjestettiin maaseudulla kaikkiaan 88 kunnallista neuvottelutilaisuutta. Esimerkiksi Satakunnassa näitä kokouksia pidettiin ainakin Ahlaisissa, Kihniössä, Laviassa, Luvialla ja Eurajoella. Ahlaisissa 2.9.1947 pidetyssä salapolton vastustamiskokouksessa salapolton vastustamistyön johto annettiin huoltolautakunnalle. Kokouksessa vedottiin voimakkaasti maanviljelijöihin, jotta he eivät myisi viljaa pontikankeittäjille. Kansalaisjärjestöjä ja opettajia kehoitettiin puhumaan aktiivisesti salapolton haitoista kuntalaisille. Ahlaisten kunnanvaltuusto varasi määrärahan palkkioi-

den maksamiseksi ilmiantajille. Myös Kihniössä pidetyssä kokouksessa päätettiin maksaa kunnan toimesta palkkioita niille kansalaisille, jotka autoivat poliisia pontikankeittäjien kiinnisaannissa.

PONTIKKALENTÄJIÄ LÄNSI-SUOMEN YLLÄ

Liikkuvan poliisin komennuskuntien ratsiaryhmät ja paikalliset poliisiviranomaiset ryhtyivät syksyllä tarmokkaisiin toimiin pontikkatehtaiden löytämiseksi ja hävittämiseksi pahimmilla pontikka-alueilla. Maakuntalehdissä oli syksyn kuluessa lukuisia juttuja poliisin operaatioista, joissa pontikankeittäjien rankkitynnyrit kaadettiin, pontikkapannut särjettiin ja tehtailijat haastettiin käräjille. Yhdessä suurimmista operaatioista Satakunnassa Liikkuvan poliisin ratsiaryhmät hävittivät 24.–27.10. Kankaanpäässä yhteensä seitsemän pontikkatehdasta. Kinnulassa, yhdessä Keski-Pohjanmaan pahimmista pontikkapitäjistä, poliisi tuhosi lyhyessä ajassa niin ikään seitsemän pontikkatehdasta. Poliisi operoi tehokkaasti myös Pusulassa, Karkkulan länsipuolisella salapolttoalueella.

Pontikkasota sai varsin erikoiset mittasuhteet, kun myös ilmavoimat saatiin mukaan. Puolustusvoimien komentaja antoi syyskuussa 1947 ilmavoimille määräyksen, jonka mukaan ilmavoimien oli koulutuslentojen yhteydessä suoritettava ”pontikkatiedustelua”. Tehtävä jaettiin Porissa majoilevan Lentorykmentti 1:n ja Kauhavalla olleen Lentosotakoulun kesken siten, että Lentorykmentti 1:n hävittäjälaivueet 11 ja 13 valvoivat Turun ja Porin läänin pontikka-alueita ja Lentosotakoulu Vaasan läänin. Kun lentäjät havaitsivat koulutuslennoillaan metsistä nousevia pontikankeittäjien savuja, heidän oli ilmoitettava niistä Liikkuvan poliisin komennuskunnille.

Lentorykmentti 1:n kalustotilanne oli syksyllä 1947 kuitenkin poikkeuksellisen heikko. Rykmentin pääkalustona olleet kotimaiset Myrsky-koneet olivat toukokuussa sattuneen

kuolemaan johtaneen lento-onnettomuuden vuoksi lentokiellossa. Jäljelle jääneiden amerikkalaisten Curtiss Hawk- ja nopeiden saksalaisten Messerschmitt Bf 109-koneiden toimintaa rajoittivat lukuisat koneauriot ja vaurioiden puute. Syyskuun alussa lentokunnossa oli vain kahdeksan konetta. Rykmentin koulutuskertomukset kuitenkin kertovat, että ”pontikkatiedustelulentoja” lennettiin syksyllä 1947 ja keväällä 1948 huolimatta heikosta kalustotilanteesta.

Lentosotakoulun kalustotilanne ja siten mahdollisuudet tehokkaaseen pontikkatiedusteluun Vaasan läänin alueella lienevät olleet paremmat. Pääesikunta ilmoitti joulukuussa 1947, että pontikkatiedustelulentojen vuoksi pontikankeittäjät työskentelivät Pohjanmaalla enää vain öisin, jolloin lennettiin vähemmän. Tosin yökeittäjiäkin oli saatu kiinni lentotiedustelun avulla. Pontikkalentojen pelotteluarvo lienee ollut melkoinen.

VAIN OSITTAISTA MENESTYSTÄ

Ensi arviot pontikkasodan tuloksista olivat toiveikkaita. KRK:n toiminnanjohtaja E. Kiviranta arvioi Satakunnan Kansalle joulukuun alussa 1947 pontikkasodan vaikutuksia positiivisiksi. Pontikkasota oli ollut voimakas propagandahyökkäys salapolttajia – leipäviljan tuhlaajia – vastaan. Tiedotusvälineet olivat suhtautuneet pontikkasotaan myönteisesti. Tiedon levityksen seurauksena pontikkasodasta oli tullut koko kansan asia.

Lokakuun lopulla 1947 lähetettiin 58 nimismiehelle pontikkasotaa koskeva tiedustelu. Siihen vastasi kaikkiaan 26 nimismiestä, joista 16 ilmoitti havainneensa salapolton ja pontikan käytön vähentyneen nimismiespiirissään pontikkasodan aikana. Pontikan saanti oli näiden nimismiesten arvioiden mukaan vaikeutunut. Kiinnijoutumisen vaaraa pidettiin pontikkasodan vuoksi liian suurena.

Poliisin tilastoimat pontikkatehtaiden tuhoamisluvut olivat syksyllä selvästi suuremmat kuin vastaavana ajanjaksona edellisinä

vuosina. Koko maassa tuhottiin vuonna 1947 syyskuussa 79 ja lokakuussa 142 tehdasta. Vuonna 1945 oli tuhottu syyskuussa 29 ja lokakuussa 38 tehdasta ja vuonna 1946 vastaavasti 57 ja 47.

Vuoden 1948 lopulla Alkon johdolle antamassaan selonteossa pontikkasodan organisoineet järjestöt arvioivat saavutettuja tuloksia pessimistisemmin. Selonteon mukaan pontikan valmistuksen lopettamiseksi suoritettujen toimenpiteiden olleiden olleiden riittäviä. Vuoden 1948 tilasto kertoo, että ilmi tulleita alkoholin valmistusrikoksia oli vuonna 1948 enemmän (1 601 tapausta) kuin vuonna 1947 (1 395 tapausta). Näiden valossa arvioitiin, että pontikan valmistusta ei ollut suinkaan saatu nujerretuksi. Vaikka lukujen kasvu selittyy varmasti osaksi poliisin tehostetusta toiminnasta, salapolttotapausten jatkuva ilmitulo viestii siitä, että pontikkasodalla ei ollut saavutettu niitä tuloksia, joihin oli tähdätty.

Pontikkasotaa jatkettiin vuoden 1948 syksyllä samojen järjestöjen toimesta ja samoissa lääneissä kuin edellisinäkin vuonna. Pahimmilla salapolttoalueilla, Turun ja Porin, Vaasan ja Kuopion lääneissä salapolttotilanne parani hieman vuonna 1949. Näillä alueilla ilmi tulleiden tapausten määrä kääntyi vuonna 1949 hienoiseen laskuun, muualla maassa ne yhä lisääntyivät (tapauksia oli koko maassa yhteensä 1 719).

Pääsyytä pahimpien alueiden paranemiseen on kuitenkin etsittävä muualta kuin pontikkasodasta. Pontikan valmistuksessa oltiin siirtymässä vähitellen ”kuusen juurelta” sisätiloihin. Viljan merkitys pontikan valmistamisessa oli vähenemässä ja tilalle oli tulossa sokeripontikka, jonka valmistaminen asuinrakennuksissa oli helpompaa. Poliisin oli vaikeampaa saada selville asuinhuoneissa tapahtuvaa tehtailua. Se tarvitsi myös riittävät perusteet kotitarkastuksen tekemiseen. Tilastojen paranemiseen pahimmilla pontikka-alueilla lienee ollut pääasiallisena syynä tämä seikka.

Alkon hallintoneuvosto totesikin joukuussa 1948, että pontikkasodan toimenpiteiden lisäksi olisi ollut ”tarpeen koventaa salapolttos-

ta annettavia rangaistuksia sekä helpottaa laillisten väkijuomien saantia maaseudulla”. Myös ajan alkoholipoliittisissa kirjoituksissa pidettiin liian lieviä rangaistuksia ja Alkon

KIRJALLISUUS

Oy Alkoholiliike Ab:n johtokunnan ja hallintoneuvoston pöytäkirjat vuosina 1947–1948 (Alkon keskusarkisto)

Alkoholiliikkeen Aikakauskirjan vuosien 1947–1952 numeroista salapolttotilastoja

Helsingin Sanomat 1947–1948

Hyvinkään Sanomat 1947–1948

Keskinen, Kalevi & Stenman, Kari & Niska, Klaus: Curtiss Hawk 75 A. Kustannusliike Tietoteos 1976

Keskinen, Kalevi & Stenman, Kari & Niska, Klaus: Messerschmitt Bf 109 G. Kustannusliike Tietoteos 1976

Keskinen, Kalevi & Stenman, Kari & Niska,

myymälöiden puuttumista maaseudulta salapolton vastustamispyrkimysten heikkoina renkaina. Näitä ei kuitenkaan saatu vielä 1940-luvulla järjestetyksi.

Klaus: Suomalaiset hävittäjät. AR-Kustannus 1990

Kuusi, Pekka: Suomen viinapulma gallup-tutkimuksen valossa. Helsinki 1948

Lentorykmentti I:n koulutussuunnitelmat ja koulutuskertomukset vuosina 1947–1948 (Sota-arkisto)

Mantere, Osmo U.: Taistelu salapolttota vastaan. Alkoholipoliittikka 13 (1948): 6, 151–157

Pöysä, Toivo & al.: Pontikka. Viisi vuosisataa suomalaista paloviinaperinnettä. Keuruu 1982

Satakunnan Kansa 1947–1948

Shores, C.F.: Suomen ilmavoimat 1918–1968

Simpura, Jorma: Vapaan viinan aika. 50 vuotta suomalaista alkoholipoliittikkaa. Helsinki 1982

Virta, Aatto: Laittoman väkijuomaliikkeen kehitys v. 1949. Alkoholipoliittikka 15 (1950): 2, 42–44.